

Д. В. Бараненко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

“ПРОФЕСІЙНИЙ ЗЛОЧИНЕЦЬ” ЯК МОЖЛИВА ОЗНАКА СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ’ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Розглянуто та проаналізовано з кримінально-правових та кримінологічних позицій проблему професійного вчинення злочинів. Визначено взаємозв’язок кримінального професіоналізму, повторності злочинів та спеціальних ознак суб’єкта. Запропоновано законодавчу формулу професійного вчинення злочину та визнання особи професійним злочинцем.

Ключові слова: професійний злочинець, професійна злочинна діяльність, повторність і рецидив злочинів, ознака спеціального суб’єкта злочину.

Питання професійного злочинця в науці кримінології визнається найскладнішим. Зазначалося, що кримінальний професіоналізм обумовлений систематичним веденням антисоціального способу життя, вчиненням злочинів у вигляді промислу і в цьому зв’язку об’єктивно утворює масив діянь, який не можна віднести в цілому до жодного виду злочинності — рецидивної, групової, поодиначої, неповнолітніх [1, 237]. Хоча чинний КК України про професійного злочинця не згадує, в юридичній літературі наявність зв’язку між рецидивною та професійною злочинністю зазначалася неодноразово.

Декілька слів з історії питання.

До проблеми професійного злочинця на різних етапах розвитку — вітчизняного кримінального права ставились по різному — від визнання і глибокого дослідження до повного ними нехтування.

Наприклад, КК УРСР 1922 р. в п. “е” ст. 25 пропонував судам визначати, чи було злочин вчинено професійним злочинцем або рецидивістом, чи його було вчинено вперше [2, 5 — 6]. На подальших етапах існування Радянської держави під тиском ідеологічних догм та об’єктивних обставин поступово стали вести мову не тільки про повну ліквідацію професійної злочинності, а і про можливість ліквідації злочинності взагалі. Тут треба визнати, що хоча оцінка стану злочинності здійснювалася через “криву призму” комуністичної ідеології, підстави вважати злочинність якщо не переможеною, то такою, що знаходиться під повним контролем, були.

Так, в 1972 — 1976 роках число виявлених злочинців перевищувало число зареєстрованих злочинів, що було характерним для умов існуючого тоді виключно високого розкриття злочинів. Такий стан розкриття злочинів не дозволяв більшості злочинців вчинити більше одного злочину. Але скоєння деякої кількості злочинів в групах вело до перевищення кількості викритих осіб над кількістю зареєстрованих злочинів. Так називані “ситуаційні” або “побутові” злочинці, якщо і вчинювали повторні злочини, то, як правило, після засудження та відбуття покарання за попередні. Однак, у 1977 році вперше було зареєстровано менше злочинців, ніж викрито злочинів. Потім, протягом 10 років відбувалося поступове (а в останні роки існування радянської влади — різке) відставання числа викритих осіб від числа зареєстрованих злочинів. Це пояснюється утворенням стійких угруповань

осіб, для яких вчинення злочинів стало “професією”. Професіонал, як відомо, попадає в коло зору правоохоронних органів значно менше, ніж інші категорії злочинців, і до суду встигає вчинити цілу низку злочинів [3, 8]. Тільки за останні роки існування Радянської держави спеціалістами зазначалося, що декларація про перемогу над організованою та професійною злочинністю була помилкою, і що останні в СРСР існують, еволюціонують і поширюються [4, 32].

Коли існування професійної злочинності стало очевидним, визначалося, що злочинець-професіонал не може не бути рецидивістом (мається на увазі фактичний рецидив) [5, 110]. В цьому ракурсі підкреслювалося, що на певному етапі злочинної діяльності рецидивістів спостерігається висока інтенсивність вчинення злочинів, з’являються та посилюються риси професіоналізму, злочини вчинюються раціонально та продумано [6, 22].

Сьогодні вітчизняними спеціалістами увага звертається на наявність ознак професіоналізму в корисливих та корисливо-насильницьких злочинах, які вчинені молодими рецидивістами [7, 8]. Питання професійних злочинців підіймається в аспекті організованої злочинності та окремих видів корисливих злочинів [8, 48]. Звертається увага на загальне зростання рівня “професіоналізму” злочинців [9, 3].

Однак, в будь-якому разі очевидним є те, що професійна та організована злочинність на території держав СНД існували завжди [10, 70]. Останнє робить необхідним кримінально-правовий та кримінологічний аналіз цього негативного суспільно небезпечного явища, відпрацювання стратегії боротьби з ним.

Вчинення злочину професійним злочинцем є ознакою, яка характеризує суб’єкта злочину [11, 5]. Зазначене вимагає з’ясувати зв’язок спеціального рецидиву (вказівки на спеціальну ознаку суб’єкта злочину) з питанням “професійного вчинення злочину”, як певної якості особи. Хоча, наукою кримінального права проблемне питання злочинного професіоналізму в цілому не охоплюється, його розв’язанню буде сприяти врахування в КК України окремих антисоціальних наслідків цього негативного явища.

Кримінологія підходить до проблеми професійної злочинності через поняття професії — роду занять [1, 236]. Проте, як здається, в площині теорії кримінального права проблему професійного злочинця необхідно розглядати в ракурсі не професії, як роду занять, а саме злочинного професіоналізму, як комплексу властивостей особи, що характеризує її здатність і можливості вчинити злочин, є причиною і наслідком спеціалізації злочинної діяльності суб’єкта, його головним знаряддям у злочинній діяльності.

Так, для виконання об’єктивної сторони злочину особа може використовувати: спеціальну фізичну підготовку, знання та досвід, спеціального призначення знаряддя — зброю, технічні засоби тощо, тобто, діяти в певному сенсі “професійно”. Однак, головним критерієм “професійного злочинця”, і це також з вищенаведених положень вбачається, є наявність у особи певної властивості — кримінального досвіду, набути який, на нашу думку, можна і без засудження і не перебування в місцях позбавлення волі. Тут треба зазначити, що перебування особи в місцях позбавлення волі безперечно підвищує її злочинний досвід, бо саме там вона має можливість “теоретичного” вивчення злочинної тактики, колективного дослідження власних помилок у злочинній діяльності. Досвід професійного злочинця складається з ретельного аналізу (нерідко колективного) кожного скоєного злочину та поведінки при розслідуванні з метою з’ясування, що зроблено вміло та правильно, а що призвело до провалу, ускладнень ухилення від відповідальності [12, 12].

Ознакою професійності є злочинна тактика, наявність якої у 2002 р. при проведенні анкетування відмітили 44, 4 % засуджених, а з необхідністю її спеціального вивчення погоджуються 100 % начальників МВ-РВВС та 99, 3 % слідчих прокуратури [12, 12]. При цьому, очевидно, що злочинний досвід та тактика не можуть бути придбані особою за один або два рази вчинення злочинів. Повторення злочинів

іноді набуває такого розмаху, що його буде правильним називати злочинною діяльністю [13, 15]. Тому кримінальний професіоналізм являє собою різновид стійкої спеціалізованої діяльності [4, 6]. Це свідчить не тільки про обов’язкову наявність повторності злочинів у діях професіональних злочинців, а саме про повторність однорідних або тотожних злочинів. Адже саме в повторенні діянь найбільш чітко викриваються спрямованість особи або інші її стійкі властивості [13, 16]. Професійним злочинцям притаманна відповідна спеціалізація, що виявляється у постановці на певний вид злочинних занять або вчинення тотожних чи однорідних злочинів [14, 205]. Тобто, злочинний професіоналізм і спеціалізація є невід’ємними супутниками значного масиву злочинів, утворюючи спеціальну повторність та спеціальний рецидив злочинів.

Таким чином, властивості особи — наявність злочинного професіоналізму та спеціалізації, які вона використовує у своїй злочинній діяльності, повинні бути враховані законодавцем в симбіозі з множинністю злочинів як окремий різновид її спеціальної повторності. Як здається, тут треба провести порівняльний аналіз з положеннями колишнього кримінального законодавства.

КК України 2001 року виключив з свого обсягу “клеймо” особливо небезпечного рецидивіста, хоча останнє, крім обтяжуючих відповідальність обставин вчинення злочину та його кваліфікації, було вказівкою на певні якості особи злочинця, які знаходились за межами складу злочину, “офіційної частини” досудового та судового слідства: злочинний досвід, намір вести асоціальний спосіб життя, контакти з стійкими злочинцями або злочинними угрупованнями, інші якості особи злочинця. Це робило можливим приймати регламентовані законодавством заходи щодо обліку таких осіб та превентивного попередження їх злочинної діяльності. Тенденція розвитку поняття “особливо небезпечний рецидивіст” за мірою поглиблення знань про особу злочинця дозволяла приділяти більше уваги її індивідуальним особливостям [15, 67]. На нашу думку, законодавче визначення особливо небезпечного рецидивіста, було знаряддям в боротьбі і з організованою та професійною злочинністю. Однак, повертатися до визначення в законі спеціального рецидивіста не можна. Тому при законодавчому врахуванні професіоналізму злочинця треба виходити з наступного:

По-перше, не можна ототожнювати зміст понять *рецидивіст* та *професійний злочинець*, оскільки “професійний злочинець може зовсім не мати судимостей, а рецидивіст не завжди стає професійним злочинцем”. Разом з тим, “першою ознакою професійної злочинної діяльності є неодноразовість, тобто систематичність вчинення злочинів” [16, 37 — 38].

По-друге, як основну ознаку професійного злочинця спеціалісти визначали його схильність до задоволення своїх потреб шляхом скоєння злочину, “установкою” його особистості на визначений злочин [17, 89]. Професійна злочинність існує за рахунок результатів своєї діяльності, тому є забезпеченням життєдіяльності людей, які нею займаються, і звідси має стійку корисливу спрямованість [12, 2]. В свою чергу, корисливі злочини визначають сьогодні стан загальної злочинності [4, 6].

По-третє, як би не були сконструйовані дефініції, що визначають організовану злочинність, вони не можуть мати універсального характеру [18, 13]. Адже змова про злочинну діяльність постійного характеру характеризується взаємозв’язком, при якому суб’єкти організованих злочинних груп уважно вивчають: дійсність та зміни, що в ній відбуваються; кон’юнктуру і ринок; оцінюють ефективність своєї діяльності; певною мірою здійснюють прогноз тих або інших способів вчинення злочину [19, 9]. Однак, професійну та організовану злочинність, незважаючи на явний зв’язок між ними, змішувати не можна [20, 12].

По-четверте, латентна злочинність є особливо високою саме через діючих, переважно конспіративно, професійних злочинців з організованих груп та тісно з цим пов’язаного незначного ризику бути викритим та потрапити під кримінальне

переслідування [21, 203]. Вдалому приховуванню злочинів сприяє зростання інтелектуального рівня злочинців [22, 9].

По-н'яте, “професійне злочинне заняття, як і будь-яка професійна діяльність, передбачає використання спеціальних знарядь” [16, 37].

Враховуючи визначене, очевидно, що така властивість злочинця, як злочинний професіоналізм, повинна бути врахована законодавцем “коректно” і відповідно до загальних принципів кримінального права, констатуючи суспільну небезпечність особи в необхідних межах і охоплюючи саме кримінально-правові наслідки.

Крім того, наявність законодавчої формули, яка визначає професійне вчинення злочину, повинна дозволяти оперативним підрозділам не тільки спостерігати за діяльністю професійних злочинців, а і вживати кримінально-процесуальних заходів щодо припинення можливих злочинів, застосування превентивних заходів. Це може виражатися, наприклад, в спостеріганні за особою та забороні придбання нею визначених технічних засобів, її обов’язку повідомляти про своє місцезнаходження та місце проживання. Також треба пам’ятати, що спеціалізація суб’єкта у вчиненні злочинів має і певний доказовий потенціал, оскільки з її аналізу можна отримати інформацію про методи вчинення злочинів у минулому та діянь, які інкримінуються особі, ставлення особи до скоєного, можливу поведінку під час досудового слідства [23, 81].

Виходячи з наведеного, визначати злочинний професіоналізм у нормах кримінального закону ми пропонуємо наступним чином.

Доповнити ч. 2 ст. 115 КК України п. 14 наступного змісту: “вчинене професійно”. Частини статей 185, 186, 187, 188, 189, 190, які передбачають вчинення злочину повторно, доповнити кваліфікуючою ознакою: “... вчинене професійно...”.

Одночасно в Розділі VII Загальної частини КК України подати визначення професійного вчинення злочину шляхом введення кримінально-правової норми наступного змісту:

1. Злочин вважається вчиненим професійного, якщо в період судимості за корисливий злочин особа з корисливих мотивів вчинила два та більше злочинів з використанням спеціальних знарядь, засобів, знань або фізичної підготовки.

2. У разі професійного вчинення злочину судом особу може бути визнано на строк судимості професійного злочинця.

3. Визнання професійним злочинцем дозволяє проведення відносно засудженої особи оперативно-розшукової діяльності без винесення постанови про порушення оперативно-розшукової справи або застосовування перелічених спеціальним законом заходів адміністративного нагляду.

Введенням такої законодавчої формули професійного вчинення злочину можна компенсувати недолік наданого ч. 1 ст. 32 КК України законодавчого визначення повторності злочинів — можливість надати відповідну кримінально-правову оцінку тільки двом вчиненим однією особою злочинам, а не більшій їх кількості [24, 4]. Це теж має неабияке значення при оцінці суспільно небезпечних дій особи та призначені їй справедливого покарання за скоєне.

Необхідно вказати, що дослідження проблеми професійного злочинця не можна обмежувати аналізом у межах дослідження спеціальних ознак суб’єкта злочину, воно повинне бути комплексним. Як приклад складності взаємозв’язків професійної та рецидивної злочинності можна навести їх стан у сучасній Японії, де на фоні різкого зниження рецидивної злочинності, частота вчинюваних рецидивістами злочинів збільшується, незважаючи на зменшення кількості самих рецидивістів, що вважається проявом тенденцій до формування контингенту осіб з більш тяжкою злочинною біографією [25, 92].

Однак, у будь-якому разі врахування в кримінальному законі ознак особи злочинця, які характеризують її професійне ставлення до вчинення злочинів, буде сприяти диференціації кримінальної відповідальності і покарання.

Література

1. Криминология: Учебник. — М.: Юрист, 1995. — 512 с.
2. Михайленко П. П., Гельфанд И. А. Рецидивная преступность и ее предупреждение органами внутренних дел. — К.: Министерство внутренних дел Украинской ССР, 1970. — 444 с.
3. Кулик А. Г. Бобырь В. И. Общая тенденция преступности в Украине в 1972 — 1993 гг. и прогноз на ближайшие годы // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. — 1994. — № 2. — С. 5 — 38.
4. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. — М.: Юрид. лит., 1990. — 304 с.
5. Актуальные проблемы борьбы с рецидивной преступностью: Сборник статей. — Рига: Зинатне, 1989. — 175 с.
6. Личность рецидивиста и использование данных о ней в деятельности прокуратуры. Методическое пособие. — М.: 1987. — 71 с.
7. Пісоцька Н. М. Рецидивна злочинність молоді та її попередження: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 08 / Національна академія внутрішніх справ. — Київ, 2001. — 17 с.
8. Литвак О. М. Держава і злочинність: Монографія. — К.: Атіка, 2004. — 304 с.
9. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук. — практ. конф. [Харків] 25 — 26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. — К. — Х.: “Юрінком Інтер”, 2002 — 272 с.
10. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие. — К.: Атика, 1999. — 272 с.
11. Суб’єкт злочинів проти громадської безпеки і народного здоров’я. — К.: Знання, 1999. — 22 с.
12. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 08 / Національна академія внутрішніх справ. — Київ, 2002. — 17 с.
13. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений. — Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. — 55 с.
14. Криминологія. Особлива частина: Навчальний посібник. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман — Харків: Право, 1999. — 232 с.
15. Бытко Ю. И. Понятие рецидива преступлений. — Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1978. — 74 с.
16. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. та ін. Криминологія: Навчально-методичний посібник. — К.: Атака, 2003. — 400 с.
17. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф. Исправительно-трудовая психология. — М.: Академия МВД СССР, 1974. — 426 с.
18. Корнієнко М. В. Протидія організованій злочинності в країнах ЄС та США. — К.: НТВ “Правник”, 2002. — 292 с.
19. Организованная преступность. — М.: Юрид. лит., 1989. — 352 с.
20. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. — Ульяновск: Филиал МГУ, 1994. — 256 с.
21. Криминология. Словарь-справочник. Составитель Х. — Ю. Кернер. Перевод с немецкого. — М.: Издательство НОРМА, 1998. — 400 с.
22. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12. 00. 09 — Харків, 2001. — 19 с.
23. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР. — К.: “Выща школа”, 1989. — 243 с.
24. Коржанський М. Й. Чи має переваги новий Кримінальний кодекс України? // Юридичний вісник України. — 2001. — №35. — С. 1, 4
25. Уэда К. Преступность в современной Японии. — М.: Прогресс, 1989. — 256 с.

Д. В. Бараненко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

“ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПРЕСТУПНИК”, КАК ВОЗМОЖНЫЙ ПРИЗНАК СПЕЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ:

РЕЗЮМЕ

Профессиональная преступная деятельность тесно связана с таким свойством личности преступника (и признаком специального субъекта), как совершение преступления в прошлом. Это требует законодательного закрепления формулы профессионального совершения преступления и нормативного определения профессионального преступника.

Ключевые слова: профессиональный преступник, профессиональная преступная деятельность, повторность и рецидив преступлений, признак специального субъекта преступления.